

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

Л.П. ГОРКІНА, *д.е.н.*,*Інститут економіки та прогнозування НАН України*ПОГЛЯДИ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКОНОМІСТІВ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
НА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

За своєю сутністю проблема інституціонального забезпечення економічного розвитку є проблема народногосподарської ефективності виробництва й розподілу (доходів) з урахуванням аспекту добробуту. Виникла ця проблема ще на ґрунті формування ринкової економіки, зі становленням і розвитком якої ускладнювалася, наповнюючись новим змістом. Шлях її розв'язання бере початок від перших рецептів нагромадження капіталу пізніх меркантилістів, „песимістичних” та „оптимістичних” макрорівневих передбачень щодо можливостей еволюції капіталізму класиків (А. Сміта, Д. Рікардо з його „рікардіанським гріхом”, Ж. Б. Сея й ін.), а також нігілістичних прогнозів К. Маркса й далі пролягає через неокласичну, кейнсіанську та посткейнсіанську теорії економічного зростання до сучасних його моделей. При цьому в цих теоріях поряд із загальними закономірностями процесу економічного розвитку виразно відбивалися і його особливості та відмінності, характерні для різних національних економік.

Щодо України, яка до початку 20-х рр. ХХ ст. знаходилася в загальноцивілізаційному економічному просторі, її власний досвід у розв'язанні проблеми економічного розвитку в цей період викликає значний науково-практичний інтерес. Тим більше, що ряд всесвітньо відомих українських економістів, серед яких насамперед І. Вернадський, М. Бунге та очолена ним Київська реально-психологічна школа, М. Туган-Барановський та Є. Слуцький і, нарешті, економісти ринкової орієнтації 20-х рр. з їх ідеями змішаної економіки, – зробили відчутний вклад в уявлення щодо інституціонального забезпечення соціально-економічного прогресу.

Звичайно, звертаючись до значення цього першого досвіду періоду становлен-

ня ринкової економіки в Україні в ХІХ – на початку ХХ ст., ми далекі від будь-яких безпосередніх аналогій. У цей період мова йшла про створення принципово нової цивілізаційної структури економіки, яка б могла забезпечити економічний розвиток на новій, індустріальній основі. Тепер же економічне зростання пов'язується передусім із вдосконаленням існуючої індустріальної структури з метою виведення економіки України на досягнутий передовими країнами у другій половині ХХ-го ст. зрілий індустріальний рівень та забезпечення можливості переходу до постіндустріального суспільства з урахуванням досягнень в цій галузі світової теорії і практики. Втім, багато напрацювань економістів України, здійснених у вихідний період формування ринкової капіталістичної економіки, не втратили свого сенсу й дотепер.

Історично склалося так, що в той час, коли провідні країни Західної Європи вступили на шлях створення передумов для переходу до індустріальної стадії економічного розвитку, зруйнувавши у ХVІІ-ХVІІІ ст. патріархальні устої пізнього Середньовіччя, країни Центральної та Східної Європи продовжували залишатися в цих пугах. Більше того, інтенсивно створювали панщинно-кріпосницьку систему, зберігаючи тим самим аграрний характер своїх економік та перетворюючись на аграрно-сировинний придаток до розвинених західноєвропейських країн. Це однаково стосується Австрійської та Російської імперій, до складу яких на кінець ХVІІІ ст. входили українські землі, при цьому саме в межах Російської імперії на цей час в основному завершилось формування національної території України.

Разом з тим, як зазначав академік

© Л.П. Горкіна, 2006

В.Вернадський, „последовний розвиток нових засад управління на кінець XVIII ст. встиг мало-помалу згладити сліди адміністративної автономії в Україні, а розклад соціальних відносин, що супроводжував новий уклад життя, послабив опозицію українців великоросійському централізму”. У XIX ст., писав В. Вернадський, Україна як політичний організм із самостійним внутрішнім життям перестала існувати, всі особливості місцевого укладу, що відповідали народному характеру та складала найкраще надбання національної культури, „поступилися місцем загально-російському порядку, що тримався на трьох китах: централізм, абсолютизм, бюрократизм” [4, с. 279, 280].

На такому інституціональному ґрунті пізнього Середньовіччя і почала вирішуватись, а точніше, була поставлена проблема економічного розвитку Російської імперії на шляхах переходу від задушливого державного монополізму до конкурентного ринкового середовища. При цьому посилена увага до можливостей і шляхів прискорення розвитку економіки виявилася насамперед з боку держави та її провідних діячів. Спонукало до цього, з одного боку, все більш катастрофічне відставання Росії від країн Заходу і, з іншого, привнесення західного науково-практичного досвіду у суспільну свідомість Росії та України. Останнє було пов’язане насамперед з поширенням в Російській імперії вчення А.Сміта, перше видання „Багатства народів” якого російською мовою було здійснене у 1802-1806 рр. у С.-Петербурзі. І вже у 1806-1808 рр. Михайло Балудянський у трьох статтях, опублікованих у „Статистическом журнале”, поряд із засадами меркантилізму подав оригінальний виклад теоретичних принципів учень фізіократів, а також А. Сміта про розподіл та обіг багатства.

Саме М. Балудянський – українець за походженням, професор Академії у Гросс-Вайдені, а з часом Пештського університету, запрошений 1803 р. до С.-Петербурга, перший ректор С.-Петербурзького університету і одночасно член

Комісії щодо складання законів у міністерстві фінансів – одним із перших зумів органічно поєднати свої наукові погляди з практичними рекомендаціями щодо ліквідації, створення нових або ж перетворення існуючих на той час інститутів – правових відносин, форм власності, організації грошового обігу, фінансів, кредиту й ін. Він доводив нагальну економічну і соціальну необхідність знищення державною владою кріпосництва, законодавчого забезпечення свободи у розпорядженні приватною власністю, насамперед на землю. Його ідеалом був розвиток фермерства, завдання держави він убачав у сприянні „малому землеробству”, яке б селяни вели на орендованих та власних землях, отриманих при звільненні. Тільки вільна праця вільних громадян, вважав М. Балудянський, може забезпечити нагромадження капіталів у всіх верствах громадян і „благоденство держави” [8, с. 104-105]. Не втрачає інтересу і до сьогодні переконання цього видатного мислителя в тому, що процес перетворення кріпосного селянина на вільного господаря є довгим і складним, таким, що повинен бути всіляко підтриманий державою, – відповідним законодавством, удосконаленням податкової політики тощо.

Подібні пропозиції висували на початку століття й німецькі економісти, які працювали тоді в Росії та Україні: – Й. Ланге, Л. Г. фон Якоб, Г. Ф. фон Шторх й ін. Ці економісти вносили у доктрину класиків засади камералістики („критичне смітанство”, за Й. Шумпетером). Це означає, що „універсальні економічні закони модифіковані конкретними обставинами” [9, с.68, пр. 15]. Так, Г. фон Шторх, подібно до М. Балудянського, активно пропагував інститут фермерства, засуджував кріпосне право як таке, що суперечить природному праву людини і гальмує нагромадження багатства та весь суспільний розвиток Російської імперії. Особливо продуктивним було всебічне обґрунтування Шторхом ідеї продуктивності нематеріальної праці – „нематеріальних капіталів”, що бере початок від Ж.-Б. Сея, зустрічається також у Х.Шлецера та М. Балудянського. „Оригінальні погляди Шторха, – писав М. Туган-

Барановський у 1899 р., – справили значний вплив на європейську науку...” [15, с. 851].

Погляди цих перших економістів Російської імперії засвідчують, що вже на початку XIX ст. вони на базі трьохфакторної моделі цінності А. Сміта, збагаченої концепцією продуктивності нематеріальних послуг, фактично сформулювали досить чітку концепцію створення засад економічного розвитку країни на шляхах ринкових перетворень. Насамперед, ствердження прав власності та перетворення на цій основі ресурсів – праці, землі і нагромаджень на фактори виробництва в сучасному їх розумінні та забезпечення правових, соціальних й інших умов для їх нормальної ринкової взаємодії. Однак практична реалізація цієї концепції в умовах російського самодержавства, яке майже до початку XX ст. спиралося на земельне дворянство, обстоюючи його інтереси, затяглася більш як на століття і в силу історичних обставин завершена так і не була.

Надзвичайно негативну роль відіграла і пануюча економічна ідеологія того часу, еволюцію якої від „офіційної народності” (відданість кріпацтву та натуральному господарству) через слов’янофільства до народництва прослідкував М.Туган-Барановський у книзі „Русская фабрика в прошлом и настоящем” (1898) та інших працях. Саме народництво з його концепцією згубності подальшої індустріалізації країни, виключної суспільної ролі російської общини та протиставленням народного господарства Росії західноєвропейському, що „стало основним мотивом російської економічної думки” [15, с. 852], перетворилось у другій половині XIX ст. на її пануючу радикально-утопічну течію. У середині XIX ст. тільки окремі з нечисленних на той час російських та українських економістів – І. Бабст, О. Бутовський, Г. Горлов, Т. Степанов, Д. Журавський, І.Вернадський, М. Бунге – протистояли цим пануючим суспільно-економічним уявленням, наголошували на необхідності засвоєння науково-практичного господарського досвіду передових країн Заходу.

Неоціненний внесок у подолання

пануючих уявлень щодо економічного розвитку Російської імперії зробив І. Вернадський, який ще напередодні реформи 1861р. виступив на сторінках „Економического вестника” у 1857-1859 рр. з різкою публічною критикою общинних уявлень. Вчений справедливо вбачав у селянській общині з усіма її атрибутами (пополосне землекористування, переділи землі, кругова порука, примусове ведення господарства тощо) середньовічний інститут, відживаючу форму землеволодіння й землекористування, що гальмує не тільки розвиток сільськогосподарського виробництва, а й розвиток економіки країни в цілому [6, с. 108]. Його підтримали лише окремі економісти, насамперед М. Бунге, який, як і І. Вернадський, брав активну участь у підготовці законодавчої бази реформи 1861 р. Ці провідні економісти свого часу виявили глибоке розуміння згубності збереження общини як основного гальма на шляху формування ринків праці, землі (як потенційного капіталу) та капіталів. Проте їх думка не була врахована: реформа 1861 р. не тільки не похитнула, за виразом академіка П.Ля-щенка, засад середньовічної російської общини, але й законодавчо їх закріпила [11, с.196].

Дискусії навколо інституту общини точилися ще й на початку XX ст., доки уряд від півстолітнього обговорення проблеми не перейшов до її розв’язання в ході реформ С. Вітте та П. Столипіна. Ці реформи, в силу історичних обставин – Першої світової війни, а також нерозв’язаності гострих соціальних конфліктів, проблеми демократизації суспільства й ін. – теж не були завершені. Цей сумний досвід є одним з прикладів негативного впливу на економічний розвиток часового розриву між початком ринкового реформування та здатністю держави до реального здійснення реформ, відсутністю необхідного їх інституціонального забезпечення, насамперед в частині розвитку самодіяльності суб’єктів ринку, їх організацій тощо.

Справжній прорив до цивілізованої економічної свідомості і, головне, початку практичної реалізації її надбань здійснила так звана Київська реально-психологічна

школа на чолі з М. Бунге – видатним економістом та державним діячем свого часу, професором та ректором Київського університету, міністром фінансів (з 1880 р.) та головою Комітету міністрів (з 1887 р. до 1895 р., коли він помер). Проектуючи західноєвропейський досвід на умови Російської імперії, економісти школи М. Бунге наполегливо формували у державі й суспільстві розуміння проблеми економічного розвитку як проблеми капіталістичної економіки. На відміну від досить ліберального „критичного смітанства”, якому віддали данину і перші українські економісти, у т.ч. І. Вернадський та М. Бунге, і сам М.Бунге, і його учні та послідовники – Г.Цехановецький, А. Антонович, Д. Піхно й ін. все більшу увагу звертали на роль держави в економічних перетвореннях.

Вже в середині XIX ст. стало очевидним, що в умовах нерозвиненості ринкових відносин звільнитися від середньовічних пережитків та державної монополії без допомоги самої держави неможливо. Разом з тим на черзі постало і питання про напрями і межі державного втручання в економіку. Так, наприклад, Г. Цехановецький послідовно доводив, що економічне життя завжди вимагатиме посередництва уряду, оскільки існує багато ділянок господарства, які постійно потребують громадського нагляду, фінансування та управління, як, наприклад, залізниці [17, с. 285]. Але при цьому, як справедливо зазначає зокрема І.-С. Коропецький, Г. Цехановецький заперечував й іншу крайність, а саме те, що меркантилісти, протекціоністи і соціалісти (їх Г. Цехановецький називав утопістами) складали відповідальність за всі або більшість економічних рішень лише на уряд [16, с. 59; 18, с. 43]. Визнаючи потребу в упровадженні в економічне життя нових інститутів, особливо у сфері розподілу, учений водночас підкреслював необхідність їх наукового обґрунтування і такого поступового впровадження, яке б не розбило вщент уже існуючі економічні форми, які вироблені людством завдяки своєму історичному досвіду [16, с. 73, 74]. Різні аспекти цієї проблеми знайшли наукову розробку у працях А. Антоновича, Д. Піх-

на та інших вчених Київської школи.

Саме вчені цієї школи розвинули міжгалузевий підхід до вивчення економічних явищ, започаткований першими українськими економістами. Так, ще Т. Степанов наголошував на спорідненості політичної економії з політикою, сфери якої складають релігія, правління, законодавство, освіта, власність усіх станів, моральність. І якщо політична економія, стверджував він у 1833 р., „відкриває закони життя фізичного держав, а саме закони багатства”, то політика „показує закони життя морального їх, чи освіченості взагалі” [14, с. 23]. Ці обидві науки впливають одна на одну або корисно, або шкідливо, але не можуть існувати одна без одної, наприклад, „чи можна не згадувати в політиці про священні права власності, хоч ці права є фундаментом будови політичної економії” [14, с. 40]. Такий міжгалузевий підхід став традиційним для українських економістів від І. Вернадського до М. Тугана-Барановського з його останньою всесвітньо відомою працею „Вплив ідей політичної економії на природознавство та філософію” [15, с. 242-258].

Цілий ряд аспектів такого підходу сформулював М. Бунге. Він постійно наголошував на науково-практичному значенні висновків політичної економії передусім як економічної теорії, яка виникла на ґрунті „особистої самостійності, громадянської свободи і приватної власності до значення природних стихій суспільства” [3, с. 5]. Разом з тим послідовно доводив безпосереднє відношення політичної економії до інших галузей людських знань, що вивчають діяльність людини, спрямовану на задоволення особистих і суспільних потреб, – її технічну, правову та політичну сторони. Наголошував на значенні економічної теорії в агрономічній, технічній, комерційній та правовій освіті. В останній, писав він, „вона складає одну з основних наук, – вона розробляє зміст того, що закон визначає з формального боку... Нарешті, у політичній освіті політична економія складає необхідну ланку в ряді суспільних наук, оскільки історичний розвиток народів визначається між іншим господарськими умовами, в які

поставлені людські суспільства” [3, с. 11].

Зразком такого розуміння ролі політичної економії стали, зокрема, курси М.Бунге з поліційного права та політичної економії [7]. Доречно зауважити, що нібито передбачаючи сучасний етап неокласичного синтезу, на який спирається сучасний неінституціоналізм, М. Бунге заперечував проти поділу політичної економії на частини загальну й особливу, теоретичну і практичну, на науку народного господарства, економічну політику й фінанси. Такий поділ він вважав результатом ще недостатньої розробленості предмета. „Поділ зникне сам собою, коли загальні наукові положення отримають значення доведених і точно сформульованих істин, виведених з ряду правильних і систематизованих спостережень, тобто коли наука буде оброблена за позитивним методом, що звичайно складає ще завдання майбутнього” [3, с.15].

Надзвичайно цікавою на сьогодні видається позиція Г. Симоненка (спадщина якого введена у науковий обіг в Україні П.Леоненко [10]) щодо наявності економічних законів у нематеріальній сфері людської діяльності, зокрема в діяльності держави. Він пропонував розглядати соціологію як політичну економію, яка визнає державну діяльність однією з продуктивних сфер народного господарства і тому будується на подальшому розвитку законів, відкритих А. Смітом ще наприкінці XVIII ст. [13, с. 14]. Разом з тим висловлював погляди близькі до запропонованого пізніше Й. Шумпетером розуміння різної дії економічних законів залежно від різних інституціональних умов, що складаються в процесі історичного розвитку суспільства: „політична економія не може розглядати народне господарство поза зв'язком з політичними і громадськими установами країни, з її цивільним та адміністративним законодавством, поза впливом на економічний побут релігії, пануючого морального світогляду народу і його побутових особливостей, переважаючого напрямку ідей у дану епоху, загальних успіхів людського знання та техніки, промисловості особливо, одним словом, – поза зв'язком з усім

ходом історичного розвитку” [13, с. 9].

За суттю Київська реально-психологічна школа та близькі до неї економісти орієнтувалися на людську особистість та на забезпечення державою її економічного, правового і соціального захисту як запоруку внутрішнього стимулювання економічного розвитку суспільства. При цьому їх підхід був певною мірою співзвучний сучасному неінституціоналізму. По-перше, у погляді на державу як основне знаряддя і гаранта піднесення економічної ініціативи господарюючих суб'єктів та їх організацій на основі забезпечення суспільних умов вільного вибору кожного індивіда. По-друге, у запропонованому методі вивчення правових, соціальних й інших. „неекономічних” проблем за допомогою економічної методології: у сучасних неінституціоналістів – неокласичної, у економістів згаданої школи – класичної, щоправда у найбільш перспективному її „французькому” варіанті („школа Ж.-Б. Сея”), що прокладав шлях до неокласичної теорії. На жаль, ні цим, ні наступним поколінням українських економістів, за окремим винятком (Р. Орженцький, О. Білімович, Є. Слуцький), ця теорія насправді сприйнята не була, не перетворилася на необхідний аналітичний інструментарій соціально-економічних досліджень.

Наприкінці XIX – початку XX ст. акценти у розв'язанні проблем економічного розвитку дещо зміщуються. На цей час під впливом німецької історичної школи у її новітній соціально-політичній течії в Росії та Україні пануючим став соціальний напрям у політичній економії, представників якого єдиною прагнення пояснити економічні явища насамперед з точки зору історичної та соціальної обумовленості, внести в галузь політико-економічних досліджень етично-правовий аспект, обґрунтувати можливість свідомого впливу на соціально-економічні процеси. З цих позицій українські вчені – М. Туган-Барановський, В. Косинський, В. Левитський, В. Железнов, М. Соболев, Т. Осадчий, К. Воблий та багато інших розкривали обмеженість економічного та класового детермінізму марксового вчення, прагнули до-

повнити їх ідеями неокантіанства, психологізму, елементами релятивізму та реформаторства.

Видатна роль у розвитку інституціональних засад цього напрямку належить М. Тугану-Барановському. Його всевітньо відома праця про промислові кризи [1894] визначила собою принципово новий характер дослідження економічної кон'юнктури у світовій економічній науці на багато десятиліть. Завдяки власній інтерпретації макроекономічного підходу К. Маркса та його ідей щодо рушійних сил розвитку капіталістичної економіки, М. Туган-Барановський не тільки спростовував кінцеві висновки марксизму щодо загибелі капіталізму, але й заклав підвалини сучасної інвестиційної теорії ділових циклів, дав могутній імпульс до позитивної розробки проблем економічної динаміки та важелів регулюючого впливу на неї економістам наступних поколінь, серед яких такі провідники економічної науки, як М. Кондратьєв, Й. Шумпетер, Дж. М. Кейнс, С. Кузнець і ін. Тісно пов'язані з теорією кон'юнктури М. Тугана-Барановського і його перспективні висновки в галузі монетарної теорії, що виходили за межі тогочасних економічних уявлень. Так, 1909 р. у своєму курсі з політичної економії, а потім 1917 р. у спеціальному дослідженні „Бумажные деньги и металл” він розвинув кон'юнктуру теорію цінності грошей, розраховану на протидію короткостроковим циклічним коливанням, обґрунтував доцільність відмови від системи золотого стандарту, а також – ідею протиінфляційної політики держави з метою довгострокової стабілізації економіки [9, с. 129-147; 12].

Ці ідеї та висновки М. Тугана-Барановського мали непересічне значення для постановки й розв'язання російськими та українськими економістами проблеми інституціонального забезпечення еволюційного розвитку капіталізму. Особливого значення ця проблема набувала для Російської імперії, де в умовах недостатнього розвитку ринку, його інститутів та організаційних форм наростали явища монополізму, в т. ч. державного, й різко загострю-

валися соціальні суперечності. Незаперечним здобутком економістів соціального напрямку стало широко розгорнуте дослідження новітніх на той час явищ у системі капіталістичного господарства – процесів трансформації власності та ефективності різних її форм – насамперед акціонерної, муніципальної, кооперативної; явищ монополізму, закономірностей еволюції аграрної сфери, фінансів і кредиту, відповідних аспектів економічної політики держави тощо.

Разом з тим, характерною рисою політекономічної літератури початку ХХст. стає відчутне посилення в ній мотивів соціального радикалізму. Першим серйозним свідченням таких змін стала запропонована М. Туганом-Барановським „Соціальна теорія розподілу” (1913), піддана гострій критиці на Заході та майже беззастережно сприйнята економістами Росії й України. Головною особливістю цієї теорії, яка розводила вченого не тільки з неокласиками, але й з усією тогочасною наукою, в т. ч. і з марксизмом, була спроба пояснити розподіл у повній відокремленості від обміну та ціноутворення: як явище виключно соціальне за своєю природою, породжене відносинами власності та класовим поділом суспільства при капіталізмі. Тим самим вчений заперечував плідні ідеї неокласиків щодо поширення рентного принципу на всі види ресурсів, виведення ними ренти, прибутку та проценту з розряду експлуататорських, пояснення їх як логічних, загальноекономічних категорій тощо. М. Туган-Барановський, як і абсолютна більшість економістів Росії та України, фактично „обминув”, за висловом М. Кондратьєва, неокласичну школу, завдяки якій, за М. Блаугом, економіка вперше стала наукою, що вивчає взаємозв'язок між даними цілями та даними обмеженими засобами, які мають альтернативні можливості використання [1, с. 27].

Україним вираженням зміни наукових пріоритетів у розв'язанні проблеми подальшого економічного розвитку стала і спроба М. Тугана-Барановського обґрунтувати власну модель централізованої економіки соціалізму, залучивши до неї здо-

бутки неокласики, інтерпретовані вченим у власну теорію цінності. Парадокс цієї теорії полягав у тому, що вона з одного боку, відкривала шлях до першого неокласичного синтезу, здійсненого А. Маршаллом у його теорії ціни, а з іншого – виводила саму теорію цінності, а з нею і модель соціалізму М. Тугана-Барановського, за межі ринкових уявлень [5, с. 182-211]. Зауважимо, що подібні моделі були запропоновані ще за життя М. Тугана-Барановського саме неокласиками – Ф. фон Візером, В. Парето та Е. Бароне, які науково довели нездійсненість досягнення будь-якого ефективного розвитку на базі подібних конструкцій планування.

Аналіз економічної літератури початку ХХ ст. засвідчує, що більшість вчених у передреволюційну добу все далі відходили у розв'язанні проблеми економічного розвитку від складних проблем ринкового його забезпечення, віддаючи перевагу ідеям посилення державного втручання в економіку без достатнього їх аналітичного забезпечення. У такому втручанні не тільки бачили основний засіб нівелювання негативного впливу кризових явищ, явищ монополізму, пом'якшення гострих соціальних антагонізмів, але й основний фактор загального економічного піднесення. При цьому, за виразом Б. Бруцкуса, економісти тієї доби поступово втрачали не тільки віру, але й достатнє розуміння ролі конкуренції як рушійної сили економічного прогресу та все більше захоплювалися ідеєю планованого державою господарства [2, с.140]. У такому підході до проблем економічного розвитку поступово втрачалися і характерні для економістів школи М. Бунге та її послідовників зародки неінституціоналізму, а саме логічний ланцюжок: „ринкові закони – інститути”. Натомість виразно формувався підхід, притаманний ранньому, „американському” інституціоналізму 20-х рр., що відзначався соціальним радикалізмом, який нав'язувався ринковим законам.

Література

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: Пер. с англ. – М.: Дело ЛТД. – 1994.

– 688 с.

2. Бруцкус Б. Социалистическое хозяйство. Теоретические мысли по поводу русского опыта // Вопросы экономики. – 1991. № 9. – С. 126-141.

3. Бунге Н. Х. Основы политической экономики. – К., 1870. – 136 с.

4. Вернадский В. И. Украинский вопрос и русское общество // Дружба народов. – 1990. – № 3. – С. 247-254.

5. Горкіна Л. П. М. І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії. – К., 2001. – 268 с.

6. Горкіна Л. П. Нариси з історії політичної економії в Україні: остання третина ХІХ – перша третина ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1994. – 244 с.

7. Горкіна Л. Уроки минулого: Погляди М. Бунге на генезис і завдання економічної теорії та економічної політики держави // Вісник УАДУ при Президентіві України. – К., 2002. – № 4. – С. 179-189.

8. История русской экономической мысли. – Т. 1: Эпоха феодализма. – Ч. 2: 1800-1861 гг. – М.: Соцэкгиз, 1958. – 872 с.

9. Коропецький І.-С. Українські економісти ХІХ століття та західна наука. – К.: Либідь, 1993. – 189 с.

10. Леоненко П. М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (ХІХ-ХХ ст.). – К., 2004. – 433 с.

11. Лященко П. И. Социальная экономия сельского хозяйства: Основные элементы сельского хозяйства. – М., Л. – Госиздат, 1930. – Т. 1. – 400 с.

12. Савлук М. І. Внесок М. І. Тугана-Барановського в розвиток світової монетарної теорії: Передмова // Туган-Барановський М. І. Паперові гроші та метал. – К.: КНЕУ, 2004. – С. 7-31.

13. Симоненко Г. Ф. Государство, общество и право с точки зрения законов народного хозяйства. Очерк политико-экономического анализа государственной и общественной деятельности. – М., 1870.

14. Степанов Т. Ф. Речь о сущности, важности и назначении политических наук, произнесенная в торжественном собрании Харьк. ун-та 30 авг. 1833. – Харьков, 1833. – 64 с.

15. Туган-Барановский М. И. Экономическая наука // Энциклопедический словарь. Т. XXVIII. – Полугом 55 / Изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – С.-Пб., 1899. – С. 851-854.

16. Цехановецкий Г. Значение Адама Смита в истории политико-экономических систем. – К., 1859. – 80 с.

17. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / Под ред. М. П. Чубинского и Д. И. Багалея. – Харьков. Изд-во ун-та, 1908.

– 310 с.

Статья поступила в редакцию 16.01.2006

К.А. ГОРДИЦА,

Институт економіки та прогнозування НАН України

ПОГЛЯДИ НА ІНСТИТУТ ВЛАСНОСТІ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ І РОСІЇ НА РУБЕЖІ ХІХ - ХХ СТ.

Модель соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка нині є дороговказом на шляху ринкових перетворень в Україні та Росії, вимагає адекватного теоретичного забезпечення процесів трансформації власності. На зміну еклектичній компіляції неокласичних та посткомуністичних підходів, які поки що домінують в аналізі відносин власності відповідно у приватному та державному секторах економіки, повинна прийти сучасна інституціональна теорія, яка розглядає власність як складну систему „правил гри” в економіці, покликану, подібно до інших суспільних інститутів, сприяти економії трансакційних витрат, зменшуючи негативні наслідки обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки економічних суб’єктів.

Історико-економічні дослідження теоретичної спадщини українських та російських економістів дореволюційної доби, що проводилися протягом 90-х років ХХ та на початку ХХІ ст. Л.П.Горкіною, І.-С.Коропецьким та іншими вченими, переконливо показали, що вітчизняна економічна наука кінця ХІХ – початку ХХ століття вже починала використовувати елементи інституціонального підходу до вивчення багатьох економічних явищ та категорій, у тому числі власності [2, 4].

Творчий досвід економістів того часу, як в цілому, так і в аспекті всебічного аналізу інституту власності, зберігає свою цінність і дотепер, і не лише для істориків, тому що його напрацювання відбувалось, по-перше, у східнослов’янському етнокультурному середовищі, по-друге, у схожих умовах панування незрілих форм економічної поведінки та недосконалої організації суспільних інститутів. Включення цього

досвіду до сучасного наукового обігу сприятиме суттєвому розширенню кола наукового пошуку майбутніх досліджень у галузі інституціональних теорій власності та дозволить збагатити їх науково-аналітичну і методологічну базу.

Передумови використання інституціональних підходів до аналізу категорії власності почали складатися в Україні та Росії вже у другій половині ХІХ століття. До них можна віднести насамперед сильний вплив на вітчизняну економічну науку німецької історичної школи, відносно недооцінку нашими вченими абстрактного методу неокласиків, а також кризу марксизму 90-х років, яка зумовила перехід цілого ряду прибічників цього вчення з числа „легальних марксистів” на позиції історизму.

Ці та інші обставини сприяли зростанню лав так званого „соціально-історичного” напряму, представників якого об’єднувала, зокрема, спільна компромісна позиція у вирішенні головного питання всієї суспільної думки ХІХ століття: бути чи не бути приватній власності. Подібно до своїх німецьких однодумців, вони бачили вирішення суперечності між індивідуалізмом і колективізмом не в заміні одного іншим, а в певному поєднанні обох цих принципів у народному господарстві. Спільні сподівання представників цього напряму вдало висловив професор Харківського університету В.Левитський, за прогнозами якого вже у найближчому майбутньому “усунення недоліків і недосконалостей капіталістичного ладу, які знайшли яскраве втілення у творах соціалістів, відбуватиметься шляхом обмежень і частко-

© К.А. Гордіца, 2006